

Patriotyzm a wychowanie

POD REDAKCJĄ

Elwiry Jolanty Kryńskiej

Joanny Dąbrowskiej

Agnieszki Szarkowskiej

Urszuli Wróblewskiej

TRANS HUMANA

Białystok 2009

Recenzent: prof. dr hab. Stanisław Mauersberg

Projekt okładki: Mieczysław Rabczko

Redakcja: Elżbieta Kozłowska-Świątkowska

Korekta: Zespół

Ilustracje na okładce: fotografia (fragment) – z albumu I STAŁ SIĘ... CUD NAD WISŁĄ,
Wyd. Sióstr Loretanek, Warszawa 2000 oraz ryngraf – ze zbiorów prywatnych Elżbiety
Kozłowskiej-Świątkowskiej

© Copyright by Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie
red. nac. E. Kozłowska-Świątkowska
15-328 Białystok, ul. Świerkowa 20
Tel./fax 085 745-72-86 zamówienia: tel. 085 745-74-23
<http://pip.uwb.edu.pl/transhumana>; e-mail: transhum@uwb.edu.pl

Wydanie I

Wydanie publikacji zostało sfinansowane przez
Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku

Wszystkie prawa zastrzeżone
All rights reserved

Białystok 2009

ISBN 978-83-61209-21-8

Druk i oprawa: MZGraf, s.c.

Spis treści

<i>Ryszard</i> KACZOROWSKI	13
<i>Abp Edward</i> OZOROWSKI	15
<i>Elwira Jolanta</i> KRYŃSKA	
Wstęp	17

ROZDZIAŁ I

PATRIOTYZM – PRÓBA DEFINICJI

<i>Jerzy</i> NIKITOROWICZ	
Ojczyzna – Obczyzna – Obywatelskość	23
<i>Andrzej Michał de</i> TCHORZEWSKI	
Patriotyzm jako dobro i siła sprawcza procesów pedagogicznych	34
<i>Janusz</i> GAJDA	
Żywe tradycje a współczesność w pojmowaniu patriotyzmu	43
<i>Elwira Jolanta</i> KRYŃSKA	
Polskie tradycje patriotyczne – czy to skansen i zaścianek?	52
<i>Michał</i> BALICKI	
Patriotyzm i nacjonalizm czyli zbliżający się koniec romansu „państwa” z „narodem”	59

ROZDZIAŁ II

TRADYCJE WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO

<i>Krystyna</i> WRÓBEL-LIPOWA	
Rola Akademii Zamojskiej w wychowaniu patriotycznym i obywatelskim za czasów Jana Zamoyskiego	67
<i>Karol</i> POZNAŃSKI	
Wizytatorzy szkół – nadzorcy prorządowego wychowania młodzieży w Królestwie Polskim (na przykładzie wizytacji szkół średnich guberni augustowskiej z lat 1843, 1853 i 1867)	75
<i>Grażyna</i> KAROLEWICZ	
Edward Piszek (24 października 1916 – 24 marca 2004) – biznes i patriotyzm	82

<i>Andrzej CWER</i> Postulaty, projekty wychowania patriotyczno-obronnego polskiej młodzieży doby Wielkiej Reformy	90
<i>Joanna DĄBROWSKA</i> Związek Dobroczynności Patriotycznej Warszawianek – pierwsza na ziemiach polskich organizacja kobieca	107
<i>Ks. Czesław GALEK</i> Patriotyzm w ujęciu pozytywistów	117
<i>Maria STINIA</i> Patriotyczne motywacje w działalności naukowej i życiu publicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego czasów autonomii	128
<i>Agnieszka SZARKOWSKA</i> Przeciw „obcej szkole” zaborczej – w trosce o wychowanie patriotyczne	136
<i>Barbara KUBIS</i> Wpływ wychowania rodzinnego na kształtowanie się postaw patriotycznych w okresie niewoli narodowej	149
<i>Jan SNOPKO</i> Rola Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w propagowaniu wychowania patriotycznego na ziemiach polskich i na wychodźstwie w okresie zaborów	161
<i>Grzegorz MALCZEWSKI</i> Wychowanie patriotyczne w myśli polityczno-społecznej i polityce edukacyjnej stańczyków	169
<i>Hanna MARKIEWICZOWA</i> Polska Macierz Szkolna w służbie wychowania patriotycznego	178
<i>Marek BIAŁOKUR</i> Patriotyzm w publicystyce Joachima Bartoszewicza na tle koncepcji politycznych i myśli edukacyjnej działaczy obozu narodowo-demokratycznego	192
<i>Aldona ZAKRZEWSKA</i> Działalność organizacji strzeleckich – kształtowanie postawy odpowiedzialności za naród i państwo „wczoraj” i dziś	203
<i>Teresa JAROSZUK</i> Hanna Pohoska (1895-1953). O patriotyzmie <i>salus rei publicae suprema lex</i>	214
<i>Iwona CZARNECKA</i> Poglądy na temat wychowania państwowego prezentowane na łamach ZRĘBU	223
<i>Karol SANOJCA</i> Czym skorupka za młodu nasiąknie... O wychowawczej roli patronów szkół w okresie II Rzeczypospolitej	229

<i>Kamila</i> JUCHCIŃSKA GIŁKA	
Wartości patriotyczne w wychowaniu w rodzinie chłopskiej w II Rzeczypospolitej	239
<i>Anna</i> JÓZEFOWICZ	
Rola matek w kształtowaniu postawy patriotycznej w rodzinie wiejskiej okresu II Rzeczypospolitej	245
<i>Urszula</i> WRÓBLEWSKA	
Patriotyzm Tatarów polskich na przestrzeni dziejów	256
<i>Artur</i> KONOPACKI	
Migracja ludności tatarskiej po 1945 roku – wyjechać czy zostać? Wybór patriotyczny czy konieczność?	263
<i>Agata</i> SAMSEL	
W kręgu polskich wartości narodowych	274
<i>Ks. Andrzej</i> KRYŃSKI	
Pokój jako wartość wychowawcza w tradycji pedagogicznej	285

ROZDZIAŁ III

WSPÓŁCZESNE KONTEKSTY
WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO

<i>Tadeusz</i> PILCH	
Czas i przestrzeń a uniwersytet w działaniu	295
<i>Jadwiga</i> IZDEBSKA	
Dom rodzinny – miejscem wychowania obywatelskiego i patriotycznego dziecka. Współczesne dylematy, zagrożenia	303
<i>Rafał</i> PIWOWARSKI	
Aktywność i postawy obywatelskie – przejawami demokracji i współczesnego patriotyzmu	314
<i>Włodzimierz</i> PROKOPIUK	
Współczesny patriotyzm i wychowanie patriotyczne – konteksty, aspekty, ambiwalencje	321
<i>Agata</i> CUDOWSKA	
Postawa obywatelska jako współczesny wyraz patriotyzmu	331
<i>Małgorzata</i> FURMAŃSKA	
Patriotyzm w dobie przemian ustrojowych	338
<i>Janina</i> USZYŃSKA-JARMOC	
Teoretyczne źródła budowania modelu edukacji obywatelskiej	344
<i>Joanna</i> SADOWSKA	
Wychować budowniczych Polski socjalistycznej – peerelowska interpretacja wychowania patriotycznego	354

<i>Elżbieta</i> GORLOFF	
Oblicza wychowania patriotycznego w szkolnictwie na Pomorzu w latach 1945-1956 (na przykładzie szkół w Lęborku)	363
<i>Karolina</i> KURZYDYM	
Przywiązanie do ojczystego kraju ostatniej z rodu Lanckorońskich Karoliny Lanckorońskiej i jej emigracyjna działalność w latach 1945-2002	371
<i>Anna</i> KORZIŃSKA	
Globalny rynek, zachowania konsumenckie i strategie marketingowe a patriotyzm i postawy obywatelskie	379
<i>Marta</i> WYSZYŃSKA	
Wolontariat jako forma współczesnego patriotyzmu	393
ROZDZIAŁ IV	
PACIOTYZM	
WYZNACZNIKIEM TOŻSAMOŚCI CZŁOWIEKA	
<i>Miroslaw</i> SOBECKI	
Wielowymiarowy patriotyzm jako efekt wielowymiarowej tożsamości	403
<i>Elżbieta</i> CZYKWIN	
Identyfikacja narodowa i etniczna. W kierunku badań młodzieży na emigracji	416
<i>Irena</i> PARFIENIUK	
Identyfikacja narodowa i jej konsekwencje. O źródłach i roli etnocentryzmu	430
<i>Jerzy</i> HALICKI	
Wizerunek Polaka na Białorusi w ujęciu pokoleniowym	436
<i>Danuta</i> RACZYŃSKA	
Wychowanie patriotyczne w procesie kształcenia nauczycieli w języku polskim na Litwie (1947-1973)	443
<i>Ewa</i> ROMANOWSKA	
Jan Nowak-Jeziorański – patriota i lobbysta Polski	457
<i>Ryszard</i> SKRZYPNIAK	
Wartości patriotyczne rodziny podstawą zachowania tożsamości narodowej	466
<i>Alina</i> SZWAŃC-ADAMIUK	
Jedność w różnorodności – dylematy wychowania patriotycznego	475

ROZDZIAŁ V

**PATRIOTYZM A ENTELECHIA
(NIEMATERIALNA „SIŁA ŻYCIOWA”)**

<i>Ks. Adam</i> SKRECZKO Patriotyzm zadaniem Kościoła	483
<i>Ks. Edward</i> WALEWANDER Patriotyzm w nauczaniu Kościoła na temat środowiska wiejskiego diecezji lubelskiej (1918-1939)	490
<i>Ks. Andrzej</i> PRONIEWSKI Patriotyzm w świadomości chrześcijanina	501
<i>Tomasz Dariusz</i> MAMES Patriotyzm w nauczaniu Kościoła Starokatolickiego Mariawitów	512
<i>Małgorzata</i> HALICKA, <i>Anna</i> SIDORCZUK Dylematy patriotyzmu. Studium indywidualnego przypadku	524
<i>Edyta</i> WOLTER Patriotyczna funkcja duchowej ekspresji piękna przyrody ojczyzny w kulturze polskiej okresu Romantyzmu	533
<i>Barbara</i> MAJKUT-CZARNOTA Mali poeci, mali patrioci – oblicza patriotyzmu w dziecięcej twórczości poetyckiej	540
<i>Katarzyna</i> KRASOŃ Literackie oblicza patriotyzmu – perswazyjność niechciana a próby wyzyskania potencjalności	547
<i>Ewa</i> KĘPA Patriotyzm kobiet – ewolucja i przeobrażenia wzorca Matki Polki w kulturze współczesnej	556
<i>Ewa Katarzyna</i> CITKO Filmowa twórczość Andrzeja Wajdy w utrwalaniu świadomości patriotycznej odbiorców	567
<i>Tomasz</i> ADAMSKI Najnowsze kino polskie o Polsce. W poszukiwaniu śladów patriotyzmu	576

ROZDZIAŁ VI

**STAN BADAŃ
NAD WYCHOWANIEM PATRIOTYCZNYM**

<i>Lidia</i> DAKOWICZ, <i>Agnieszka</i> FILIPEK Czy patriotyzm jest wartością pożądaną w edukacji? Opinie nauczycieli szkół białostockich	589

<i>Mariusz ZEMŁO</i> Patriotyzm młodzieży szkolnej z perspektywy socjologicznej	597
<i>Małgorzata GŁOSKOWSKA-SOŁDATOW</i> Patriotyzm w tekstach dla dzieci w młodszym wieku szkolnym – wybrane konteksty	610
<i>Barbara DUDEL</i> Tematyka patriotyczna w kształceniu zintegrowanym i propozycje jej realizacji (w wybranych czasopismach metodycznych)	617
<i>Beata KRZESIŃSKA-ŻACH</i> Patriotyzm w opinii młodzieży gimnazjalnej – komunikat z badań	624
<i>Piotr OLEJNIK</i> Licealiści o patriotyzmie – deklaracje a rzeczywistość	629
<i>Krystyna ŚMIETAŁO, Jacek Zbigniew GÓRNIKIEWICZ</i> Patriotyzm w ujęciu studentów pedagogiki – między dawnymi a nowymi czasami	636
<i>Mirosława CZERNIAWSKA</i> Stosunek do kultury narodowej a system wartości	657
<i>Agnieszka SOŁBUT</i> Rola rodziny w kształtowaniu świadomości patriotycznej dzieci i młodzieży	666
<i>Wioletta DANILEWICZ</i> Percepcja patriotyzmu przez studentów – potencjalnych migrantów	675
<i>Zinaida LEWCZUK</i> Humanistyczne założenia patriotyzmu w świadomości studentów Wydziału Historycznego Brzeskiego Uniwersytetu im. A. Puszkina w Brześciu	683
<i>Mariya CHEPIL</i> Współczesne problemy wychowania patriotycznego młodzieży studenckiej na Ukrainie	688
<i>Andrei HARBATSKI</i> Patriotyzm w świadomości uczniów X i XI klasy okręgu witebskiego na Białorusi	695
<i>Elwira Jolanta KRYŃSKA</i> Zakończenie	703
Nota o Autorach	706

Agata SAMSEL

W kręgu polskich wartości narodowych

Artykuł stanowi próbę wykazania związku między historią i kulturą narodu polskiego, a jego systemem wartości, poprzez szukanie odpowiedzi na pytania: czym jest naród i co stanowi niezbędny warunek jego istnienia? Jaką rolę w kulturze narodu odgrywa historia? Na ile historia i kultura determinują system wartości narodu? W jaki sposób system wartości narodu wpływa na wychowanie młodego pokolenia? Czy w ramach narodu może ukształtować się pewien określony wzorzec preferowanego typu psychologicznego, charakteryzujący się cechami najbardziej adekwatnymi do potrzeb społeczeństwa, które go tworzy w określonym miejscu, czasie i sytuacji (społecznej, politycznej, kulturowej, gospodarczej)? Czy zatem, o charakterze narodowym, czy duchu narodu możemy mówić jedynie w kategoriach mitu, czy też może jest on jednak czymś bardziej rzeczywistym?

Definicja narodu

Starożytni Rzymianie terminem *natio* określali ludzi mających wspólne pochodzenie, język, zwyczaje i tradycję. Później, na przestrzeni dziejów zmieniały się sposoby definiowania i pojmowania znaczenia narodu, co miało ścisły związek z przemianami następującymi w życiu społecznym, politycznym, gospodarczym, a także ze zmianami zachodzącymi w ludzkiej świadomości. Żywym tego przykładem jest Polska, gdzie naród bardzo długo nie istniał poza podziałami stanowymi, a utożsamiany był wyłącznie ze szlachtą i choć później terminu tego zaczęto używać w szerszym znaczeniu, to jednak długo jeszcze występowało swoiste rozróżnienie na grupy społeczne (np. naród szlachecki, naród chłopski). Dotychczas powstało wiele definicji, jednak żadna z nich nie spotkała się z bezwarunkową akceptacją wszystkich badaczy, może z wyjątkiem tych, które traktują zagadnienie bardzo ogólnikowo. W *ENCYKLOPEDII SOCJOLOGII* zdefiniowano naród jako: „dynamiczną wspólnotę o charakterze historycznym, wyposażoną w cechy obiektywne i subiektywne przymioty, wyrażające się w świadomości przynależności do określonej wspólnoty, która jest ponadstanowa, ponadczasowa i ponadklasowa”¹. Dalej zaś czytamy, że trudno znaleźć definicję, z którą zgodziliby się wszyscy badacze, będący przedstawicielami

¹ *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Warszawa 1999, s. 228.

poszczególnych dziedzin nauki, w zakresie których leży zainteresowanie tym zagadnieniem, stąd coraz częściej pojawiają się opinie, że wszelkie wysiłki, zmierzające do zdefiniowania narodu są daremne². Z tej przyczyny w najnowszej literaturze tematu mówi się raczej nie o definicjach i czynnikach, ale o podejściach teoretycznych³. Coraz częściej dokonuje się prób łączenia antagonistycznych podejść w celu opracowania jak najbliższych prawdzie teorii, starając się wypośredkować stanowiska, uwzględniając zarówno obiektywne, jak i subiektywne czynniki, a także elementy ideologiczne i emocjonalne⁴. Wśród narodotwórczych czynników obiektywnych wymienia się: wspólnotę plemienną, terytorium, wspólnotę historii i wspólną kulturę⁵, którą tworzą ludzkie działania: poznawcze, moralne i obyczajowe, twórczość oraz wspólny język⁶. Duże znaczenie odgrywa czynnik subiektywny, czyli chęć i wola utożsamiania się członków danego narodu z jego kulturą historyczną⁷. Czynniki subiektywne dotyczą zatem świadomościowej sfery narodu. Świadomość narodowa objawia się w postaci odczuwalnej więzi z członkami swego narodu, Ojczyzną i rodziną, szeroko rozumianą kulturą, będącą dziedzictwem przodków, wraz ze wszystkimi jej wartościami, a także w poczuciu wspólnoty losu. Świadomość narodowa jest jednym z podstawowych warunków przynależności do określonego narodu.

Kultura jako podstawa istnienia narodu

Podstawą istnienia i wyrażania się narodu jest jego kultura⁸. Naród może być pozbawiony własnego państwa, nawet własnej ziemi, ale jeśli posiada i pielęgnuje swoją kulturę, to jest w stanie przetrwać i zachować odrębność, bowiem „Naród istnieje z kultury i dla kultury”⁹, to kultura, w myśl słów Jana Pawła II „wyznacza drogi tożsamości każdego narodu i w ten sposób łączy w całość jego dzieje, na przestrzeni stuleci, tysiącleci”¹⁰.

Kluczową rolę w każdej kulturze odgrywają wartości. To one stanowią o organizacji systemu społecznego i tożsamości kulturowej, są tym, co wyróżnia naród spośród innych społeczności. Kultura zbiorowości, która zatracą swoje podstawowe wartości, bądź zostaje ich pozbawiona, jest poważnie osłabiona, lub wręcz skazana na zagładę, dlatego też pojęcie kultury jest przeważnie identyfikowane z systemem war-

² Ibidem.

³ Wśród nich wyodrębnia się: podejście prymordialistyczne, obiektywistyczne, subiektywistyczne, komunikacyjne, instrumentalistyczne, instytucjonalne, konstruktywistyczne.

⁴ *Encyklopedia socjologii*, op. cit., s. 294.

⁵ A. Krąpiec, *Rozważania o narodzie*, Lublin 2000, s. 19-29.

⁶ E. J. Kryńska, *Trwałe wartości wychowania narodowego*, [w:] *Kreatorzy edukacyjnego dialogu*, A. Karpińska (red.), Białystok 2002, s. 200.

⁷ Ibidem.

⁸ L. Dyczewski, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1993, s. 97.

⁹ Jan Paweł II, *Przemówienie w siedzibie UNESCO*, Paryż 2.06.1980, cyt. za: L. Dyczewski, *Kultura polska...*, op. cit., s. 97.

¹⁰ Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. 4, Warszawa 1984, s. 439.

tości danego społeczeństwa, w którym obowiązują określone wzory, normy, zasady postępowania, poglądy, postawy i symbole. Naczelne wartości są podstawą do tworzenia idei, ideałów etycznych, moralnych, religijnych i społecznych, wokół których koncentrują się obyczaje, wierzenia, prawo i wzory życia codziennego. Podstawowe wartości są motorem działalności jednostek i grup. Decydują o wyborze bohaterów, miejsc kultu religijnego i pamięci narodowej¹¹, które wiążą się ze stanem psychicznym jednostek, wzbudzając w nich silne emocje.

Kultura powstaje dzięki wspólnemu wysiłkowi ogółu zbiorowości oddziaływającego na siebie wzajemnie. „Człowiek z natury jest zdolny do tworzenia i przyjmowania kultury, ale dopiero za sprawą wychowania dokonuje się jego wprowadzenie do udziału w osiągniętym już dorobku kultury. Ten proces oznacza drugie narodziny człowieka – jego narodziny w kulturze”¹².

Harris Goodenough określa kulturę, jako wszystko to „co mieści się w umysłach i sercach ludzi, to, co należy wiedzieć i w co wierzyć, aby móc być członkiem określonego społeczeństwa”¹³. Ralph Linton natomiast definiuje ją jako „Konfigurację wyuczonych zachowań i ich rezultatów, których elementy składowe są podzielane i przekazywane przez członków danego społeczeństwa”¹⁴.

Doniosłą rolę w kulturze odgrywają symbole, należące do świata wartości, przedstawiające wartość same w sobie. Podsystemy kultury symbolicznej stanowią: sztuka, religia, nauka w jej czysto poznawczych aspektach, a także zabawa¹⁵. Kultura symboliczna, wraz z systemem scjentalicznej kultury skupia się wokół wartości naczelných, określaných mianem kultury dominującej, której rdzeń stanowi kanon wartości, występujących w tradycji, myśli naukowej i sztuce. Przez kanon zaś rozumiemy „zespół konkretnych elementów kultury symbolicznej, przekazów w postaci sformułowanych legend, ideologii, opisów postaci historycznych, dzieł literackich i artystycznych”¹⁶.

Poza wymienionymi dziedzinami kultury symbolicznej należałoby też uwzględnić liczne symbole, trudne do zakwalifikowania do konkretnego podsystemu, będące elementami rytuałów narodowych, państwowych, regionalnych, religijno-świeckich, rodzinnych, zawodowych, i innych. Lista symboli nie jest zamknięta, bowiem dołączają do niej nowe, tworzące się przeważnie w okresach napięć, czy kryzysów społecznych¹⁷. Pojawiają się, zostają dostrzeżone przez społeczność, a z czasem zostają powszechnie uznane za ważne dla danej zbiorowości i urastają do rangi symbolu, jednoczącego wielką grupę ludzi i wywołującego u jej członków silne stany emocjonalne, przy czym zupełnie nie mają znaczenia lub są wręcz niezrozumiałe dla przed-

¹¹ L. Dyczewski, *Kultura polska...*, op. cit., s. 61.

¹² A. Kłoskowska, *Kultura*, [w:] *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, A. Kłoskowska (red.), Wrocław 1991, s. 19.

¹³ *Ibidem*, s. 23.

¹⁴ R. Linton, *Kulturowe podstawy osobowości*, Warszawa 2000, s. 47.

¹⁵ A. Kłoskowska, *Kultura*, op. cit., s. 31.

¹⁶ *Ibidem*, s. 39.

¹⁷ A. Kłoskowska, A. Rokuszewska, *Symbole i mity literackie w potocznym odbiorze*, [w:] *Oblicza polskości*, A. Kłoskowska (red.), Warszawa 1990, s. 162.

stawicielei innych społeczności. Innymi słowy, znaczenie symboli jest specyficznie odbierane tylko przez członków tej grupy, która nadaje im znaczenie i posługuje się nimi w międzyosobowej komunikacji w obrębie własnej społeczności. Każdy naród tworzy właściwy sobie zbiór symboli, czy znaków umownych, które są w pełni rozumiane i przeżywane tylko przez jego członków¹⁸.

Świadome przeżycie własnej tożsamości możliwe jest dzięki doświadczeniu inności¹⁹, które rodzi się w konfrontacji z „obcym”. To „inny” daje możliwość odkrycia własnej identyczności z grupą²⁰. Tożsamość jednostki, według słów Leona Dyczewskiego, jest to „Świadomość własnych cech, które składają się zarówno na poczucie odrębności, jak i podobieństwa z innymi jednostkami, przy jednoczesnym poczuciu ciągłości w czasie i świadomości, że jest wciąż tą samą osobą, mimo zmieniających się warunków i rozwoju jej samej”²¹.

Przywiązanie do własnej kultury i duma z przynależności do niej nie muszą, jak podkreśla Jerzy Nikitorowicz, kojarzyć się z nacjonalizmem i wrogim stosunkiem do innych kultur, a powinny być raczej postrzegane jako naturalne przywiązanie do świata zakorzenienia, wynikające „z osadzenia kulturowego, z dziedzictwa przodków, jako naturalny proces nabywania kompetencji kulturowych, uczenia się kultury poprzez zanurzenie w niej, nasiąkanie nią, bez jej oceny i wartościowania, czyli nawykowe nosicielstwo kultury”²².

Tożsamość grupy przejawia się w podobnym sposobie rozumienia i przeżywania pewnych określonych faktów. Członków zbiorowości łączy poczucie wspólnoty i ciągłości w czasie i przestrzeni. Podstawę trwałości grupy, jej wewnętrznej spójności i więzi międzyosobowej stanowi centrum kultury, które L. Dyczewski utożsamia z tożsamością kulturową jednostki i grupy²³. Tożsamość kulturowa pełni wiele różnorodnych funkcji zarówno wobec jednostki, jak i grupy. Jest łącznikiem między jednostką a grupą, przez co daje jednostce zakorzenienie w życiu społecznym. Tożsamość kulturowa stanowi również pomost między systemem kultury a systemem społecznym, co sprawia, że grupa trwa mimo zmienności sytuacji i warunków. Ponadto jest czynnikiem międzyosobowej komunikacji w ramach symbolicznego uniwersum. To dzięki tożsamości kulturowej dokonywana jest selekcja różnych elementów, zarówno obcych, jak i tych będących wytworem własnym. Tożsamość kulturowa decyduje o tym, które z nich włączyć do dziedzictwa kultury, a które odrzucić, czy nawet zwalczać²⁴.

¹⁸ L. Dyczewski, *Trwałość kultury polskiej*, [w:] *Wartości w kulturze polskiej*, L. Dyczewski (red.), Lublin 1993, s. 14.

¹⁹ J. Bartmiński, *Język nośnikiem tożsamości narodowej i przejawem otwartości*, [w:] *Tożsamość polska i otwartość na inne społeczeństwa*, L. Dyczewski (red.), Lublin 1996, s. 39.

²⁰ Z. Benedyktowicz, *Portrety „obcego”*, Kraków 2000, s. 37.

²¹ L. Dyczewski, *Kultura polska...*, op. cit., s. 67.

²² J. Nikitorowicz, *Etos generacji. Typy generowania etosu i ich wartość w procesie kreowania tożsamości kulturowej*, [w:] *Ideale wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*, E. J. Kryńska (red.), t. 1, Białystok 2006 s. 16.

²³ L. Dyczewski, *Trwałość kultury polskiej*, op. cit., s. 40.

²⁴ Idem, *Kultura polska...*, op. cit., s. 73.

Definiowanie kultury narodowej zwykle sprowadza się do wyliczenia jej elementów, a kryterium ich doboru charakteryzuje się dużą dowolnością, wypływającą ze sposobu wartościowania autora²⁵. Nie ulega natomiast wątpliwości, że aby móc mówić o istnieniu kultury narodowej nie muszą zaistnieć wszystkie te elementy jednocześnie. Nieobecność któregośkolwiek z nich nie przesądza o braku narodowej kultury, tak samo jak nie świadczy o niebycie narodu.

Polskie wartości narodowe

Kultura polska i polska historia wiążą się z religią chrześcijańską. Rok 966, to data znana każdemu Polakowi, kojarząca się z dwoma wielkimi wydarzeniami – chrztem i powstaniem państwa polskiego. Był to moment niezwykle ważny, przełomowy, od niego rozpoczęła się historia naszego narodu i kultury. Polska zaistniała na arenie międzynarodowej jako chrześcijańskie, cywilizowane państwo, najdalej na wschód wysunięty kraj, znajdujący się w kręgu cywilizacji łacińskiej. Polska, leżąca między kulturą wschodnią a zachodnią, często określana była przez swoich obywateli jako „przedmurze”, czy „bastion” chrześcijaństwa (katolickiego)²⁶. Polacy jak mogli odżegnywali się od Wschodu, aczkolwiek nie do końca pasowali też do zachodnich sąsiadów. Być może właśnie z tego powodu czuli się inni, a że bez wątpienia lepiej jest być innym–lepszym, niż innym–gorszym, więc utwierdzano się w przekonaniu o swojej wyjątkowości, co w dobie romantyzmu zaowocowało przeświadczeniem o szczególnej misji narodu polskiego. Specyfika położenia geograficznego odcisnęła wielkie piętno na dziejach Polski. Krótkie okresy pokoju, liczne najazdy, długotrwałe wojny, niemal stałe zagrożenie, tak ze Wschodu, jak i z Zachodu (a przez wiele wieków także z Północy), jak również prawie półtorawiekowy brak własnego państwa, nie mogły pozostać bez wpływu na kanon, czy też centrum kultury polskiej, jak to określa L. Dyczewski, który spośród wielu wartości, wymienianych jako charakterystyczne dla kultury polskiej, wyselekcjonował czternaście, powtarzających się najczęściej, które można uznać za najbardziej typowe: 1) rodzina, rodzinność, dom; 2) wspólnotowość, poczucie wspólnoty; 3) umiłowanie dziecka i ważna rola kobiety; 4) wrażliwość na wartości transcendentne i na *sacrum*, religijność; 5) irracjonalizm, uczuciowość, romantyzm; 6) wewnętrzna wolność, godność osobista, honor, indywidualizm; 7) zdolność przebaczenia, brak mściwości i okrucieństwa; 8) gościnność, towarzyskość, hojność; 9) gotowość do poświęceń i ofiary, poczucie służby; 10) umiłowanie wolności, patriotyzm; 11) optymizm, nadzieja wbrew nadziei; 12) otwartość na inne kultury, tolerancja, uniwersalizm; 13) szacunek dla pracy twórczej; 14) demokracja, obywatelskość i krytycyzm wobec władzy²⁷.

²⁵ M. Filipiak, *Kultura narodowa a procesy globalizacji*, [w:] *Anthropos*, St. Jędynak, S. Symoniu, T. Szkołut (red.), Lublin 1999, s. 57.

²⁶ M. A. Krąpiec, *Człowiek w kulturze*, Lublin 1999, s. 132-136.

²⁷ L. Dyczewski, *Kultura polska...*, op. cit., s. 64.

Daje się zauważyć związek wyżej wymienionych wartości z historią kraju i losami narodu. Rodzina jest przez Polaków wartością wymienianą najczęściej, silnie zakorzenioną. Nic dziwnego, ponieważ na przestrzeni dziejów odgrywała ogromną rolę. W czasach państwowego niebytu, braku polskich szkół i placówek kulturalnych, to właśnie rodzina była ostoją polskości. W gronie najbliższych osób można było bez przeszkód rozmawiać o historii, literaturze i sztuce kraju, który nie istniał na mapie Europy. To właśnie w rodzinie młode pokolenie poznawało czyny bohaterów narodowych, zapoznawało się z historią walk narodowowyzwoleńczych, uczyło się patriotycznych pieśni i miłości do Ojczyzny. Dom rodzinny pozostał polski, mimo rusyfikacji i germanizacji, był azylem polskości, w którym z wielką troską pielęgnowano tradycję i przechowywano rodzinne pamiątki. Ta swoista misja narodowa, jaką pełniła rodzina, sprawiała, że w obrębie jej członków wytwarzały się szczególne, silne więzi. Nie udało się zniszczyć narodu polskiego, ponieważ nie zniszczono jego kultury, a największą zasługę w jej obronie mają polskie rodziny. Jest to ewenement na skalę światową, że prowadzone ponad sto lat wynaradowianie nie przyniosło oczekiwanych przez zaborców rezultatów. Polakom udało się zachować ojczyzną mowę, religię, kulturę i tradycję, mimo iż kilka kolejnych pokoleń urodziło się w niewoli. Dla przykładu możemy porównać sytuację naszego sąsiada, Białorusi, gdzie pokolenie, które przyszło na świat po utworzeniu republiki, nie potrafiło już mówić w ojczystym języku, a i obecnie, po odzyskaniu niepodległości, znaczna część ludności nadal chętniej i bieglej posługuje się językiem rosyjskim niż własnym.

Z wielką wartością, jaką przypisuje się rodzinie, ściśle wiąże się wysoka pozycja kobiety, ponieważ to głównie matka zajmowała się dziećmi. To ona wychowywała młode pokolenie, przekazywała mu podstawowe wartości, które z kolei ono zaszczepiało swoim dzieciom. To właśnie dzięki międzygeneracyjnej transmisji udało się ocalić język, wiarę, tradycję i inne cenne, przekazywane z pokolenia na pokolenie wartości, nie tylko w dobie zaborów, ale również w czasach Polski Ludowej. Burzliwa historia Polski, nękanej licznymi najazdami i wojnami sprawiała, że kobieta często pozostawała sama i zmuszona była pod nieobecność męża-żołnierza, brać na siebie cały ciężar prowadzenia domu i opieki nad dziećmi. Wówczas obowiązek wychowania młodego pokolenia spadał wyłącznie na jej barki. Siła i determinacja, z jaką kobiety przyjmowały na siebie ten obowiązek sprawiała, że cieszyły się w społeczeństwie należnym poważaniem i szacunkiem.

Kolejną wartością jest poczucie wspólnoty, która zwykle zacieśnia się w momentach zagrożenia grupy, a takich momentów nie brakowało w historii narodu polskiego. Ataki na polskość sprawiała, że naród jednoczył się w obronie własnych wartości. Świadomość dzielenia niedoli z rodakami dodawała sił do walki i utwierdzała w przekonaniu, że warto ponieść najwyższe nawet ofiary, aby osiągnąć cel. Już w okresie Sejmu Czteroletniego Polacy dali przykład, że gotowi są podporządkować własny, prywatny interes, ogólnemu dobru. Powszechnie znana jest opinia, nie tylko zresztą w Polsce, ale i na świecie, że Polacy nie potrafią porozumieć się między sobą w czasach pokoju, natomiast jednoczą się jak mało kto, w momentach zagrożenia zewnętrznego i na ten czas są w stanie zaniechać wszelkich wewnętrznych sporów, które ze zdwojoną siłą wybuchają,

jak tylko cel zostanie osiągnięty, a sytuacja zacznie się stabilizować. Niemniej jednak, poczucie wspólnoty jest mocno w narodzie zakorzenione, chociaż może rzeczywiście na co dzień mniej odczuwalne.

Ważną wartością dla Polaków przedstawia religia. Przez długi okres wiara katolicka była w zasadzie jedynym, niepodważalnym dowodem polskości. Zdarzało się, szczególnie na Kresach Wschodnich, gdzie mieszało się ze sobą od wieków wiele kultur, że świadomość narodowa wśród chłopów nie była na tyle rozwinięta, aby mogli określić swoją przynależność do narodu polskiego, białoruskiego, czy ukraińskiego. Nawet język nie mógł stanowić wyznacznika, ponieważ na mieszanych narodowościowo terenach wschodnich większość chłopów mówiła podobnie, „po swojemu”. Wówczas wyznacznikiem stawała się religia. Takie kryterium brano jeszcze pod uwagę podczas powszechnego spisu ludności w dwudziestoleciu międzywojennym. A więc jeśli katolik – to Polak, choćby z trudem mówił po polsku i nie uświadamiał sobie swoich korzeni.

Religia katolicka była zawsze silnym elementem łączącym Polaków, odróżniającym ich od „innowierczych” sąsiadów – zaborców, którzy mając tego świadomość, nie szczędzili sił, aby pozbawić naród polski oparcia w Kościele. Z im większą determinacją atakowali, tym bardziej zacieśniała się więź między Polakami a Kościołem, który wspierał naród polski w trudnych momentach.

Polakom bliskie są takie postawy jak romantyzm, irracjonalizm i uczuciowość. Są to określenia ściśle związane z epoką romantyzmu, która miała ogromny wpływ na kształtowanie postaw wielu pokoleń Polaków. To właśnie w tym okresie, za sprawą elit kulturalnych powstawał i umacniał się kanon kultury polskiej. Był to czas wielkich zrywów narodowych, utrwalanych w pamięci kolejnych pokoleń, które budowały polski etos romantyczny. Wiek XIX przeszedł do historii jako okres, będący świadectwem męstwa, determinacji i współdziałania Polaków w imię najwyższego celu, jakim była upragniona wolność. W tym czasie kształtowały się takie postawy jak: gotowość do ofiar i poświęceń, obowiązki wobec Ojczyzny, wewnętrzna wolność mimo zniewolenia, które na tyle mocno zakorzeniły się w świadomości Polaków, że później wielokrotnie, w trudnych momentach powracano do ideału romantycznego bojownika, mierząc siły na zamiary. Epoki się zmieniały, pojawiały się nowe prądy i tendencje, a Polacy w głębi serca pozostali wierni bohaterom i ideałom romantycznym w zasadzie do dnia dzisiejszego, o czym świadczy wysokie miejsce w hierarchii wartości etosu romantycznego.

Kolejne wymieniane wartości mają, jak się zdaje, starszy rodowód i korzeniami sięgają Rzeczypospolitej szlacheckiej. Do nich należałoby zaliczyć umiłowanie wolności, obywatelskość, demokrację, jak również gościnność, towarzyskość, a także wyrosłe z tradycji Rzeczypospolitej Obojga Narodów – otwartość na inne kultury, tolerancję i uniwersalizm. Cechą charakterystyczną Polaków jest krytyczna postawa wobec władzy, która początkowo popychała szlachtę do ograniczania wpływu królów na losy kraju, później zaś nie pozwoliła podporządkować się rządów państw zaborczych, aż w końcu skłoniła do wystąpienia przeciwko władzy ludowej. Wydaje się, że mimo podejmowanych w różnych okresach prób ustanowienia prymatu pań-

stwa nad narodem, Polacy trzymają się tezy, że to państwo jest dla narodu, a nie odwrotnie.

Część wymienionych wyżej wartości pokrywa się, jak zauważa L. Dyczewski²⁸ ze stanami psycho-społecznymi (patriotyzm, tolerancja, gościnność, itp.), gdyż w praktyce trudno jest je od siebie oddzielić. Dopełnieniem tego związku są wytwory kulturowe, szczególnie bliskie sercu Polaków, przedstawiające równocześnie wartość samą w sobie i wzbudzające silne stany emocjonalne. Do nich należą: język polski, hymn narodowy, symbole narodowe (biały orzeł w koronie, biało-czerwona flaga), ważne wydarzenia historyczne (chrzest Polski, bitwa pod Grunwaldem, hołd pruski, Konstytucja 3 maja, powstania narodowe, „Cud nad Wisłą”, walka z okupantem hitlerowskim, powstanie warszawskie i wreszcie opór przeciw systemowi komunistycznemu – polski Czerwiec, Październik, Sierpień i Grudzień i wreszcie Okrągły Stół), bohaterowie narodowi (Kościuszko, Piłsudski, Maksymilian Kolbe, Wałęsa, Jan Paweł II i in.) miejsca kultu religijnego (Jasna Góra, Ostra Brama) i pamięci narodowej (Cmentarz Orłąt we Lwowie, Oświęcim, Monte Cassino i in.) wielkie dzieła literackie wybitnych autorów (Mickiewicza, Sienkiewicza, Wyspiańskiego), obrazy wybitnych malarzy (Matejki, J. i W. Kossaka, Grottgera, upamiętniające ważne wydarzenia historyczne), dzieła wielkich kompozytorów, pieśni patriotyczne i religijne, a także obrzędy związane z obchodami „roku polskiego” – Boże Narodzenie (kolacja wigilijna, dzielenie się opłatkiem, śpiewanie kolęd, Pasterka), Wielkanoc (zdobienie wydmuszek, tradycyjne śniadanie, tłuczenie skorupki jako symbol Zmartwychwstania), Dzień Wszystkich Świętych i Zaduszki (wspólne odwiedzanie grobów, palenie zniczy, modlitwy za zmarłych), obrzędy weselne, chrzciny, obchody imienin²⁹.

Centrum kultury polskiej kształtowało się w ciągu ponadtysiącletniej historii państwa. Powszechnie uważa się, że kultura polska opiera się na etosie szlacheckim³⁰ i w zasadzie nie ma w tym nic dziwnego, ponieważ szlachta przez wiele wieków stanowiła ogromną siłę polityczną i kulturalną. W sytuacji, gdy w pozostałych krajach Europy do głosu dochodziły inne warstwy społeczne, w Polsce nadal tylko szlachta tworzyła naród i w zasadzie tylko ona decydowała o losach państwa. Nie brak krytycznych opinii na temat postaw szlachty i jej wad, jednak nie można zaprzeczyć, że przez długi czas właśnie ona była twórcą polskiej kultury, która *de facto* była na tyle atrakcyjna dla przedstawicieli innych nacji, że chętnie przejmowali jej elementy i wprowadzali do swojego życia, a niejednokrotnie z własnej woli ulegali asymilacji. Ówczesna kultura Polska miała siłę przyciągającą³¹. W XVI wieku Rzeczypospolita była jedynym krajem w Europie, który mógł poszczycić się demokracją (wprawdzie

²⁸ L. Dyczewski, *Kultura polska...*, op. cit., s. 64.

²⁹ J. Prokop, *Polskie universum*, [w:] *Oblicza polskości*, A. Kłoskowska (red.), Warszawa 1990, s. 117; L. Dyczewski, *Trwałość kultury polskiej*, [w:] *Wartości w kulturze polskiej*, op. cit., s. 36; idem, *Polska w okresie przemian*, op. cit., s. 65.

³⁰ H. Skolimowski, *Uniwersalne wartości etosu polskiego*, [w:] *Oblicza polskości*, op. cit., s. 138; T. Łepkowski, *Uparte trwanie polskości*, Londyn 1989, s. 15.

³¹ J. Kazimierski, *Z myślą o teraźniejszości*, [w:] *Trwałe wartości kultury polskiej*, Warszawa 1987, s. 57.

wyłącznie w wydaniu szlacheckim, niemniej jednak, biorąc pod uwagę liczebność tego stanu, na losy kraju miało wpływ ponad 10% społeczeństwa). Ponadto Rzeczpospolita była w tamtym okresie najbardziej tolerancyjnym krajem w Europie, skupiającą całą mozaikę narodowości i wyznań. W jednym kraju żyli, całkiem zresztą zgodnie, Polacy, Litwini, Ukraińcy, Białorusini, Niemcy, Żydzi, Tatarzy, Ormianie, Karaimi oraz inne pomniejsze grupy etniczne³² i każda nacja miała prawo do tworzenia własnych centrów kultury. Nie bez przyczyny, to właśnie w Rzeczypospolitej kontrreformacja zebrała najmniej krwawe żniwo i w porównaniu z innymi krajami, miała stosunkowo łagodny przebieg.

Fakt, że wolność szlachecka przerodziła się z czasem w anarchię, jednak przyszła pora na opamiętanie i dostrzeżenie konieczności wprowadzenia zmian. Troška o dobro kraju wzięła górę nad prywatą i własnym interesem, czego wyraz dano w dobie Sejmu Wielkiego. Uchwalona w 1791 roku Konstytucja była pierwszą w Europie (a drugą po Stanach Zjednoczonych) ustawą regulującą zakres działań władz państwowych oraz prawa i obowiązki obywatelskie. To w Konstytucji 3 maja po raz pierwszy wprowadzono pojęcie narodu, obejmujące oprócz szlachty, także mieszczaństwo i chłopów oraz termin „obywatel”, jako określenie każdego mieszkańca kraju, bez względu na pochodzenie społeczne czy narodowe.

Mimo znacznej utraty praw, szlachta utrzymała uprzywilejowaną pozycję kulturalną i społeczną, a jej styl bycia zaczął przenikać do innych warstw. W dobie rozbiorów dwór szlachecki stał się symbolem polskości i często pełnił rolę swoistego ośrodka kultury narodowej, z racji posiadania polskich ksiązek, dzieł sztuki, oraz innych symboli polskości, chociażby w postaci pamiątek rodzinnych, wiążących dzieje rodziny z historią kraju. Odświętny ubiór szlachecki stał się w tym okresie symbolem polskości i patriotyzmu. Wskutek wzbogacenia etosu szlacheckiego cechami bohatera romantycznego, powstał szczególny, charakterystyczny dla XIX wieku wzór Polaka–patrioty. W okresie zaborów sprecyzowane i określone zostało centrum kultury polskiej. Elity kulturalne i społeczne dbały o to, by jak najszerszej grupie Polaków uświadomić wartość i odrębność własnej kultury i wspólnotę losów, co z kolei wytworzyło silne więzi między członkami narodu polskiego. Pragnąc zachować specyfikę swojej kultury, zaczęto świadomie określać związane z nią wartości. Z wielkim zaangażowaniem pielęgnowano tradycję, obyczaje i zwyczaje przodków, zdając sobie sprawę z tego, jak wielkie to ma znaczenie dla zachowania ciągłości i zapewnienia trwania polskiej kultury. To nie obcy, znenawidzony rząd, ani też związane z nim instytucje państwowe, kształtowały w owym czasie postawy Polaków, lecz właśnie centrum kultury, które określało, co jest dobre, a co złe, było nieraz jedynym odnośnikiem w kwestii zachowań, sposobu bycia i wartościowania.

Oczywiście cechy, określane, jako charakterystyczne dla narodu polskiego były i są krytykowane, nie tylko przez obcych, ale często też przez samych Polaków. Mówi się o pieniactwie, lenistwie, samowoli, braku karności i niechęci podporządkowywania się nakazom władzy, typowej polskiej nieuzasadnionej „pańskości” i du-

³² L. Dyczewski, *Naród podmiotem kultury*, [w:] *Tożsamość polska...*, op. cit., s. 27.

mie, religijności wyłącznie na pokaz, braku racjonalnego myślenia, bezsensownym romantyzmie i porywaniu się z przysłowiową motyką na słońce, o przedkładaniu przyjemności nad obowiązek, hulaszczym trybie życia i o tym, że Polacy nie potrafią pracować dla Ojczyzny – umieją dla niej tylko pięknie umierać³³.

To, co jedni określają, jako zaletę, inni postrzegają, jako wadę. Przykładów na to można by mnożyć. Czy bohaterstwo, to zaleta – czy też głupota i brawura? Czy mierzenie sił na zamiary jest właściwe – czy świadczy o braku rozsądku i racjonalnego myślenia? Czy religijność jest przejawem zacofania – czy świadectwem bogactwa duchowego? I wreszcie, czy duma z przynależności do swego narodu, własnej kultury i tradycji jest zaletą, czy wręcz przeciwnie – jest reliktem przeszłości, przejawem megalomanii, czy wręcz nacjonalizmu?

Można by powiedzieć, że zalety, to to samo, co wady, tyle że z innego punktu widzenia. Nie ulega jednak wątpliwości, że wszystkie te cechy, składają się na barwną całość, która jest połączeniem „pańskiego” szlachcica, niepoprawnego romantyka i walecznego bojownika. Może nie jest to najlepsza mieszanka, ale polska, powstała w wyniku specyfiki wydarzeń dziejowych, mająca uzasadnienie i oparcie w charakterystycznej kulturze.

Jako podsumowanie można by przytoczyć słowa Henryka Skolimowskiego, który wiele lat spędził poza rodzinnym krajem i miał możliwość poznania różnych kultur, zetknięcia się z różnorodnymi etosami. Mieszkał w Wielkiej Brytanii, Ameryce, Brazylii, Meksyku, Grecji i Finlandii. Wynikiem tych doświadczeń, było uświadomienie sobie różnic kulturowych oraz specyfiki i bogactwa etosu polskiego: „Dziękowałem Bogu za to, że nie dał mi się urodzić w kraju dobrobytu i że nie pozwolił mi uniknąć gorzkich i niekiedy tragicznych doświadczeń. Ci, którzy tych doświadczeń uniknęli, są niejako jednowymiarowi. Nie mają głębi. Nie mają doświadczenia tragizmu. Bez tego ostatecznego doświadczenia, czym jest kondycja ludzka, nie rozumie się właściwie istoty człowieka. Dziękowałem Bogu, że nie pozwolił mi się urodzić w kulturze amerykańskiej, która jest tak prężna i tak optymistyczna, a jednocześnie taka powierzchowna. Kultura to wartości. Dziękowałem Bogu, że nie urodziłem się w wartościach amerykańskich, ale polskich (...). Jestem dumny, że urodziłem się Polakiem, że zostałem wykarmiony wartościami, które tak często wydają się niepraktyczne, a które jednak pozwalają człowiekowi stać z podniesioną głową i patrzeć prosto w gwiazdy”³⁴.

Wspólnotę historii i kultury uznaje się za jedno z istotniejszych czynników narodotwórczych. Świadomość wspólnych korzeni i odrębności kulturowej pozwoliły przetrwać narodowi polskiemu, mimo braku własnego państwa. Związek kultury z historią doskonale obrazują słowa Adama Nobisa: „Każda kultura, jej treść czy element są odbiciem, zakodowaniem własnej przeszłości. (...) Dokonywane wybory, zachodzące wydarzenia wywierają nieodwracalny wpływ na terażniejszość i przy-

³³ K. Kotłowski, *Filozofia wartości a zadania pedagogiki*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 108.

³⁴ H. Skolimowski, *Uniwersalne wartości etosu polskiego*, op. cit., s. 151.

szłość, która dopóki będzie istniała, nie będzie w stanie uciec od własnej przeszłości, to jest – uwolnić się od jej konsekwencji³⁵.

W kulturze natomiast kluczową rolę odgrywają wartości, które determinują normy, zasady postępowania i wzory życia codziennego. System wartości narodu ma z kolei zasadniczy wpływ na wychowanie młodego pokolenia, ponieważ w oparciu o nie powstaje historycznie i kulturowo uwarunkowany wzór osobowy. Oczywiście nie można traktować go jako wykładnika cech, właściwych wszystkim bez wyjątku członkom narodu, ale raczej rozpatrywać w kategoriach ideału wychowawczego, do którego próbuje się dążyć. Niemniej jednak, daje się wyodrębnić szereg cech, które można by uznać za charakterystyczne dla poszczególnych narodów. Burzliwe losy państwa polskiego zaważyły na kulturze kraju i odcisnęły swoje piętno na systemie wartości, który do dziś znacznie odbiega od wzorów kultury zachodniej.

■

³⁵ A. Nobis, *Zmiana kulturowa: między historią a ewolucją*, Warszawa 2006, s. 230.